

Albin Koprukowniak

Społeczeństwo Lubelszczyzny wobec wyborów do drugiej Dudy Państwowej

Rocznik Lubelski 10, 263-289

1967

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALBIN KOPRUKOWNIAK

SPOŁECZEŃSTWO LUBELSZCZYZNY WOBEC WYBORÓW DO DRUGIEJ DUMY PAŃSTWOWEJ

Rozpędzenie w dniu 21 lipca 1906 roku I Dumy Państwowej, której uroczystego otwarcia dokonał car Mikołaj II 10 maja, było z jednej strony jawnym gwałtem i dowodem, że carat nie zamierzał od początku liczyć się z tą instytucją, i po drugie, potwierdzało tezę ruchu robotniczego, że przy istnieniu systemu rządów despotycznych parlament w Rosji nie może odegrać żadnej roli, o ile będzie się przeciwstawiał woli panującego. Równocześnie system carski nie mógł obejść się bez tej instytucji, stanowiącej niejako parawan rzekomo konstytucyjnej formy ustrojowej. W kilka tygodni później rozpisano więc nowe wybory. Wstępne przygotowania do nich, tzn. sporządzenie list wyborczych, miały być zakończone do 21 listopada 1906 roku¹.

Przygotowania do wyborów i same wybory do II Dumy Państwowej odbywały się w okresie stanu wojennego, wzmożonych represji policyjnych w stosunku do postępowych i rewolucyjnych działaczy, ferowania wyroków przez sądy wojskowe oraz tępienia wszelkiej myśli niepodległościowej i wolnościowej. Stanowisko władz carskich w Królestwie Polskim określone zostało okólnikiem warszawskiego generał-gubernatora G. A. Skałona z 28 listopada tego roku, w którym pisał, że akcję wyborczą prowadzić mogą legalnie jedynie partie prawomyślne, burżuazyjno-obszarnicze, do których zaliczone zostały m. in. Stronnictwo Polityki Realnej, Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne, Polska Partia Postępowa oraz Postępowa Demokracja. Partie te zorganizowały się w czasie wyborów w dwa ugrupowania: Centralny Komitet Wyborczy, z Henrykiem Sienkiewiczem jako prezesem na czele, w którym dominującą pozycję odgrywała Narodowa Demokracja oraz Centralny Komitet Zjednoczenia Demokratycznego, z główną pozycją Postępowej

* Używane skróty: AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, AwD — Akta wyborów do Dumy, AZHP — Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR w Warszawie, BiŁ — Wojewódzka i Miejska Biblioteka im. H. Łopacińskiego w Lublinie, BJ — Biblioteka Jagiellońska, GGW — Generał Gubernator Warszawski, KGL — Kancelaria Gubernatora Lubelskiego, KTGGL — Kancelaria Tymczasowego Generał-Gubernatora Lubelskiego, LGUSS — Lubelski Gubernialny Urząd do Spraw Stowarzyszeń, WAPL — Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, ZHP — Zarząd Powiatowy Hrubieszowski, RGL — Rząd Gubernialny Lubelski.

¹ „Ziemia Lubelska”. 7 XI 1906 nr 276. Listy uprawnionych do głosowania ogłoszone zostały w dniu 4 grudnia tego roku. Tamże, 5 XII 1906 nr 304.

Demokracji². Ten sam okólnik Skałona polecał gubernatorom, aby nie pozwalali na zebrania przedwyborcze partiom rewolucyjnym, do których zaliczono wszystkie działające w środowisku robotniczym³. W wykonaniu tego rozporządzenia gubernator lubelski wystosował do naczelników powiatowych i policmajstra Lublina pismo, w którym zalecał m. in., że „żadne zebrania publiczne organizowane przez partie rewolucyjne lub pojedyncze osoby, ale w interesie tych partii, choćby nawet w celach walki wyborczej nie mogą być dopuszczane i podlegają najsurowszym prześladowaniom”⁴. Nie było więc najmniejszych wątpliwości po czyjej stronie stawał cały aparat administracyjno-policyjny caratu w czasie wyborów do Dumy.

Działalność partii skupionych w Centralnym Komitecie Wyborczym cieszyła się nieograniczonym poparciem lokalnych władz gubernialnych, czego najlepszym dowodem było legalne funkcjonowanie Gubernialnego Komitetu Wyborczego w Lublinie i kampania prowadzona na łamach „Ziemi Lubelskiej”⁵. Ograniczała się ona do propagowania haseł i programu endeckiego — autonomii Królestwa oraz solidarności narodowej, zwalczania ugrupowań lewicowych — partii robotniczych i konkurencyjnej, zwłaszcza w miastach, Postępowej Demokracji⁶. Lubelska prasa przestrzegała, aby nie powtórzyła się praktyka poprzednich wyborów, kiedy wielu uprawnionych do głosowania „przez własną opieszałość nie było zapisanych do właściwych kurii. Teraz tego być nie powinno”⁷. Działalność prasowa musiała być bardzo intensywna i skuteczna, skoro Gubernialny Komitet Wyborczy uchwalił wyasygnowanie dla „Ziemi Lubelskiej” 1000 rubli, a drugie tysiąc na cele agita-

² *Carat i klasy posiadające w walce z rewolucją 1905—1907 w Królestwie Polskim*. Materiały archiwalne. Zebrał i opracował Stanisław Kalabiński. Warszawa 1956, s. 546—547; *Historia Polski*. T. III, cz. 2, makieta powielana. Warszawa 1964, s. 317.

³ *Carat i klasy posiadające...*, s. 548.

⁴ WAPL, ZPH, 21. Cyrkularz gubernatora lubelskiego do naczelników powiatowych i policmajstra Lublina z dnia 15 XII 1906 r. (vol. niepaginowany).

⁵ Do Gubernialnego Komitetu Wyborczego weszli: Leon Przanowski, prezes Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego jako przewodniczący, Andrzej Maj i Morawski z pow. lubelskiego, Roman Morozowicz i Stanisław Supryn z pow. lubartowskiego, Mieczysław Dąbrowski i Stanisław Śliwiński z pow. puławskiego, Tadeusz Kozerski z pow. chełmskiego, Edward Chrzanowski i Stefan Świeżawski z pow. hrubieszowskiego, Jan Sajkiewicz i Aleksander Hełczyński z pow. zamojskiego, Stefan Plewiński i Jan Stroynowski z pow. krasnostawskiego, Leon Hempel i Gustaw Świda z pow. janowskiego, Karol Czarnowski i Adam Malhoeme z pow. biłgorajskiego, Stanisław Kowerski i Grzegorz Lipczyński z pow. tomaszowskiego. Do Centralnego Komitetu Wyborczego wybrany został Teofil 'Ciświcki z Lublina. BiŁ, rkps 1359. Protokół posiedzenia Gubernialnego Komitetu Wyborczego z dnia 18 I 1907 r.; Zob. także: WAPL, RGL, AwD. 7. Pismo warszawskiego generał-gubernatora Podgorodnikowa do gubernatora lubelskiego z 27 XII 1906 r.

Przy redakcji „Ziemi Lubelskiej” otwarty został Klub Demokratyczno-Narodowy dla kierowania wyborami w guberni lubelskiej. Jednym z jego założycieli był Maurycy Zamoyski. LGUSS, 68. Pismo do gubernatora lubelskiego z dnia 21 I 1907 r.

⁶ „Ziemia Lubelska”. 13 XII 1906 nr 311.

⁷ Tamże, 15 XI 1906 nr 284; 16 XI 1906 nr 285; 1 XII 1906 nr 300; 2 XII 1906 nr 301 (Bacność więc — niech żaden głos nasz nie zmarnuje się).

cyjne⁸. Suma ta była bardzo duża w zestawieniu z wydatkami państwowymi na wybory do II Dumy, szacowanymi na około 1100 rubli (pierwsze wybory kosztowały 1460,98 rubli)⁹.

Na łamach „Ziemi Lubelskiej” publikowane były wszystkie odezwy Centralnego Komitetu Wyborczego. W pierwszej z nich, z 4 stycznia 1907 roku wzywającej do jedności i solidarności, Narodowa Demokracja wyrażała nadzieję zwycięstwa, pod warunkiem, że „wszyscy obywatele spełniają sumiennie swój obowiązek wyborczy. Obojętność i zaniebdanie są w takich razach grzechem przeciw narodowi [...] Niech więc wszyscy, którzy prawdziwie kochają swój kraj, którym drogą jest przyszłość narodu, którzy chcą wolności, sprawiedliwości i ładu w tej naszej polskiej ziemi, staną jak jeden mąż do urny wyborczej — pod hasłem: ojczyzna i obowiązek”¹⁰.

Program partii burżuazyjno-obszarnicznych nie uległ zmianie od pierwszych wyborów, a że koło Polskie w Dumie skompromitowało się w oczach większości chłopów przez swoje stanowisko w sprawach agrarnych, należało obecnie wzmoczyć pracę polityczną w środowisku wiejskim. Hasła bowiem autonomii, bez szerszego programu społecznego, dla chłopów mgliste, nie mogły zastąpić dążeń wsi do uzyskania ziemi, dążeń tak istotnych w warunkach lubelskich. Sprawy te starał się ujmować program Lubelskiego Oddziału Zjednoczenia Postępowego, który przewidywał: 1. autonomię Królestwa z sejmem w Warszawie, oddzielnym skarbem, sądownictwem i szkolnictwem bez powoływania się na „traktaty i prawa historyczne”; 2. poparcie dla rozwoju drobnej własności ziemskiej w Rosji, natomiast w Królestwie sprawy te miały być uregulowane przez przyszły sejm w Warszawie. W programie wspomniano także o wywłaszczeniu, bez bliższego sprecyzowania, jakich ziem miało to dotyczyć, „stosownie do potrzeb Królestwa”; 3. w sprawie robotniczej domagał się ochrony pracy i ubezpieczeń robotniczych, wolności związków zawodowych i stowarzyszeń „jako środka samopomocy w ochronie pracy”; 4. solidarność z ruchami wolnościowymi, domagano się „zniesienia kary śmierci i stanów wyjątkowych”, zniesienia ograniczeń narodowych, religijnych i stanowych¹¹. W sumie także i ten program, aczkolwiek ocenić należy go pozytywnie, nie mógł wyrażać rzeczywistych interesów mas ludowych¹².

⁸ BiŁ, rkps 1359. Protokół z posiedzenia Gubernialnego Komitetu Wyborczego z dnia 18 I 1907 r. Komitet ten czerpał fundusze na cele wyborcze ze składek w powiatach, minimum 500 rubli, z wyjątkiem lubartowskiego i biłgorajskiego. Dawało to w sumie ponad 4 000 rubli wpłacanych do kasy Towarzystwa Wzajemnego Kredytu.

⁹ RGL, AwD, 15. Sprawozdanie finansowe z wyborów do Dumy z dnia 6 XI 1906 r. Planowane wydatki przedstawiały się następująco: pow. lubelski — 50 rubli, puławski — 80 a pozostałe po 60 rubli. Miasto Lublin 120, Biłgoraj, Chełm, Hrubieszów, Janów, Lubartów, Krasnystaw, Tomaszów i Zamość po 35 rubli, Dubienka, Łęczna, Kraśnik, Szczebrzeszyn po 20 rubli.

¹⁰ „Ziemia Lubelska”. 8 I 1907 nr 8.

¹¹ BJ, 81562 IX teczka 3 nr 30. Odezwa została wydana nie później jak 3 lutego 1907 r.

¹² Por. program uchwalony przez przedstawicieli chłopów z 8 guberni Królestwa Polskiego w dniu 29 czerwca 1906 r. w Warszawie, mówiący o przymusowym wywłaszczeniu i bezpłatnym odebraniu gruntów rządowych, donacyjnych i majo-

Partie ruchu robotniczego różnie odnosiły się do wyborów do tej Dumy. PPS, wzorem poprzednich wyborów, także i teraz zastosowała bojkot¹³. Natomiast SDKPiL tym razem interesowała się nimi. Lubelski Komitet tej partii wydał w listopadzie 1906 roku odezwę pt. *Lud pracujący sam bronić musi swych praw*, w której formułował główne cele walki wyborczej: „Socjaldemokraci dążą do tego, by całemu ludowi robczemu było dobrze. Chcą oni fabryk i ziemi dla tych, co w fabrykach i na roli pracują, chcą, by nie było bogactwa zdobytego krzywdą i wyzyskiem, chcą, by nie było na ziemi głodnych, nędznych i ciemnych. Chcą oni, by nie było rządu carskiego, tylko żeby lud sam sobą rządził w państwie, w kraju, w gminie. Są oni wrogami rządu carskiego i panów, są przyjaciółmi robotników i chłopów”¹⁴. Był to najbardziej rewolucyjny program zgłoszony w czasie wyborów do II Dumy na Lubelszczyźnie i świadczący jednocześnie o znacznej ewolucji poglądów tej partii w kwestii chłopskiej, której dotychczas poświęcała niewiele uwagi. Działalność SDKPiL w czasie wyborów do II Dumy, poza powiatem puławskim, nie odegrała większej roli, chociaż jej program był najbardziej bliski robotnikom i chłopom. Sądzić jednak należy, że pod wpływem tej odezwy w jednym z artykułów, bilansującym osiągnięcia w 1906 roku, zamieszczonym w „Ziemi Lubelskiej”, znalazło się zdanie: „dziś ci, którzy najenergiczniej wybory zwalczały do nowych wyborów przystępują”¹⁵.

Podobnie jak podczas pierwszych wyborów¹⁶, tak i teraz główna uwaga zwrócona została na postawę ludności chłopskiej, od której w ostatecznym rachunku zależały wyniki wyborów. Nastroje chłopów były obecnie mieszane. Nie wyczuwało się tego podniecenia jak na początku 1906 roku, co znalazło odzwierciedlenie w opinii chłopca zamieszczonej w „Ziemi Lubelskiej”, że „po zawiedzionych oczekiwaniach, na jakie nas naraziła przeszła Duma, tegoroczne wybory będą, jak się wydaje, mniej gorączkowe. Przynajmniej na wsi gorączki tej dużo ubyło. Nie chcą ludziska wierzyć, aby ten sejm, ta Duma była coś warta, ot, zwołuje ją rząd na zabawkę — mówią”¹⁷. Nastroje tego rodzaju były powszechne, bowiem chłopci tracili wiarę w skuteczność Dumy w regulowaniu istotnych spraw politycznych i społecznych. Nie przeszkadzało to jednak przedstawicielom Narodowej Demokracji propagować idei wyborów i wzywać chłopów do masowego w nich udziału¹⁸. Ludność wiejska

rackich. *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim 1905—1914*. Wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył Witold Stankiewicz. Warszawa 1957, s. 147—148.

¹³ AZHP, 11. Odezwa CKR PPS z 12 listopada 1906 r. pt. *Towarzysze Robotnicy!*

¹⁴ WAPL,teczka pism i druków ulotnych. Odezwa wydana przez Komitet Lubelski SDKPiL w listopadzie 1906 r. pt. *Lud pracujący sam bronić musi swych praw*, ss. 4.

¹⁵ „Ziemia Lubelska”. 24 XII 1906 nr 321.

¹⁶ A. Koprukownik *Walka polityczna w czasie wyborów do pierwszej Dumy Państwowej na Lubelszczyźnie*. „Rocznik Lubelski”. T. IX, 1966. Artykuł niniejszy jest w pewnym stopniu kontynuacją tej problematyki.

¹⁷ „Ziemia Lubelska”. 19 I 1907 nr 19.

¹⁸ Tamże, 17 I 1907 nr 17. W innym numerze pisano: „Nie lekceważmy więc wyborów, nie mówmy, jak wielu z nas mówi: ja tam nie pójdę, bo nie mam czasu, a ja nie pójdę, bo mój jeden głos nic nie znaczy”. Tamże, 23 I 1907 nr 23.

i mieszczanie byli tym bardziej sceptycznie ustosunkowani do wyborów, ponieważ lokalne władze znacznie ograniczały swobodną agitację, uniemożliwiając prowadzenie jakiegokolwiek działalności przed lokalami wyborczymi w dniu głosowania¹⁹.

Wybory pełnomocników gminnych wyznaczone zostały na 25 stycznia 1907 roku. Chłopi w dwustopniowych wyborach mieli prawo wyłonić 28 delegatów na zjazd gubernialny²⁰. Na dwa dni przed wyznaczonym terminem „Ziemia Lubelska” zamieściła alarmujący apel, co jeszcze raz potwierdzało, że nastroje wśród ludności wiejskiej nie były najlepsze: „Bracia włościanie! Pamiętajcie, że uczestniczenie w wyborach nie tylko jest prawem, ale i obowiązkiem każdego obywatela kraju. Że lekceważąc wybory po gminach, możemy dopuścić do wyboru ludzi pod każdym względem nieodpowiednich, którzy znów na wyborców do Lublina powołają ludzi niegodnych. Niech każdy Polak, kochający swój kraj, życzący mu lepszej przyszłości, stanie do wyborów, niech się nie leni, niech spełni swój obowiązek obywatelski, niech poda swój głos na człowieka rozsądnego, uczciwego, nie dającego się tumanić, a przede wszystkim na człowieka, który kraj swój rodzinny Polskę i lud swój nade wszystko kocha”²¹. Wydaje się, że apel ów, oprócz interesującej ewolucji sformułowań w agitacji endeckiej, podyktowany był obawą zbojkotowania lub zlekceważenia wyborów przez większość mieszkańców wsi, gdzie toczyła się ostra walka elementów postępowych z wsteczną koncepcją endecji.

W pow. biłgorajskim dało się zauważyć „daleko mniejsze niż w roku zeszłym zainteresowanie się wyborami. Włościanie w wielu miejscach wyrażali głośno swą niechęć do powtórnych wyborów, skoro pierwsze nie dały żadnych rezultatów”²². W czasie zebrania w gminie Krzeszów, chłop prawosławny Wasyl Koisz z Zamchu krytykował właścicieli ziemskich i księży i wzywał, aby im nie wierzyć, bo oszukują chłopów²³. Chłopi w tym powiecie uważali powszechnie, że Duma uwolni ich od kar za naruszanie praw serwitutowych w lasach Ordynacji Zamojskiej²⁴. W gminie Urzędów w pow. janowskim chłopi byli opieszali i lekceważyli „tak ważne sprawy, jakimi są wybory do Dumy” — uskarżała się miejscowa prasa²⁵.

Najbardziej opornie przebiegały wybory pełnomocników gminnych w pow. puławskim. Władze zmuszone zostały tu do wyznaczenia powtórnych wyborów w gminach: Celejów, Gołąb, Końskowola, Markuszów i Puławy, albowiem wyłonieni w dniu 25 stycznia pełnomocnicy nie byli odpowiedni. Byli to ludzie związani z działalnością socjal-

¹⁹ „Ziemia Lubelska”. 31 XII 1906 nr 325.

²⁰ Tamże, 23 I 1907 nr 23 (Prawybory w gminach).

²¹ Tamże.

²² „Ziemia Lubelska”. 1 III 1907 nr 59. Wybory były już przygotowywane od listopada przez Narodową Demokrację. Całą akcją kierował powiatowy komitet wyborczy powołany na zjeździe w Majdanie Nowym.

²³ „Ziemia Lubelska”. 1 III 1907 nr 59.

²⁴ K. Groniowski *Kwestia agrarna w Królestwie Polskim 1871—1914*. Warszawa 1966, s. 203.

²⁵ „Ziemia Lubelska”. 1 II 1907 nr 32.

demokratów i ludowców²⁶. W wyniku dodatkowych wyborów, wyznaczonych w Celejowie i Markuszowie na 31 I, a w Gołębiu, Końskowoli i Puławach na dzień 1 II 1907 roku²⁷, mandaty pełnomocników powierzono: w Markuszowie — Pawłowi Pieciowi i Wawrzyńcowi Piechowi, w Celejowie — Franciszkowi Królowi (wójt gminy) i Wojciechowi Suszkowi, w Końskowoli — Janowi Gawrońskiemu i Franciszkowi Gembali, w Gołębiu — Janowi Grendzie i Stanisławowi Wardowi. W Puławach i tym razem wyborcy nie zgłosili się na zebranie²⁸. Wyłonieni w wyborach dodatkowych pełnomocnicy reprezentowali najbardziej dojrzałych pod względem politycznym i społecznym chłopów, związanych z działalnością ruchu robotniczego i ludowego.

Szczególnie skomplikowana sytuacja wytworzyła się na terenie niektórych gmin w pow. chełmskim i hrubieszowskim. W gm. Sawin w pow. chełmskim powtórzyła się historia z czasów I Dumy, kiedy mimo trzykrotnych zebrań nie zdołano wyłonić pełnomocników, albowiem władze powiatowe ich nie uznały. Obecnie po zebraniu w przewidzianym terminie i wyborze dwu pełnomocników — katolików, pisarz gminny także ich nie uznał²⁹. Natomiast w Siedliszczu, analogicznie jak w poprzednich wyborach, ludność podzieliła się na dwa ugrupowania — Polaków oraz Ukraińców, popieranych przez osadników niemieckich. Wskutek braku zgodności i tendencyjnego nastawienia pisarza gminnego i władz powiatowych, wybory nie zostały uznane. Podobnie postąpiono w stosunku do zebrania w Bukowej³⁰. Prasa lubelska donosiła, że większość mieszkańców Siedliszcza do wyborów ustosunkowała się obojętnie, bowiem nadane prawa są zawsze „przez administrację miejscową gwałcone”³¹. Także w wyborach dodatkowych w dniu 1 II w Siedliszczu i Bukowej zwycięstwo odnieśli przedstawiciele ludności polskiej³².

Znamiennym rysem wyborów gminnych w powiecie hrubieszowskim była walka między prawosławnymi i katolikami. W jej wyniku w 12 gminach zwyciężyli przedstawiciele ludności wyznania prawosławnego a w dwu — katolickiego. Wyrazem tej walki było także bojkotowanie wyborów przez mniejszość wyznaniową w danej gminie. Tak postąpiło 77 katolików w Białopolu, 43 w Horodle, 50 w Moniatyczach, 49 pra-

²⁶ RGL, AwD, 9. Raporty przewodniczącego Powiatowej Komisji Wyborczej w Puławach do gubernatora lubelskiego z dnia 29 I 1907 r. nr 55, 56, 57, 59 (vol. niepaginowany); „Ziemia Lubelska”. 28 I 1907 nr 28: *Sprawozdanie z VI Zjazdu SDKPiL*. Kraków 1910, s. 30; Wł. Krajewski [Wł. Stein] *SDKPiL w rewolucji 1905—1907*. „Z pola walki”. Moskwa 1931 nr 11—12, s. 17.

²⁷ „Ziemia Lubelska”. 30 I 1907 nr 30; 31 I 1907 nr 31; RGL, AwD, Powiat Puławy, 2. Pismo gubernatora lubelskiego E. W. Mienkina do przewodniczącego Powiatowej Komisji Wyborczej w Puławach z dnia 30 I 1907 r. (vol. niepaginowany).

²⁸ RGL, AwD, 9. Raporty naczelnika powiatu puławskiego do gubernatora lubelskiego z dnia 2 i 3 lutego 1907 r.

²⁹ „Ziemia Lubelska”. 31 I 1907 nr 31.

³⁰ RGL, AwD, 9. Telegram wójta gminy Siedliszcze Józefa Aponiuka do gubernatora lubelskiego z dnia 26 I 1907 r.; Raport naczelnika powiatu do gubernatora z 26 I 1907 r.; KTGGL, 41, s. 69—70; „Ziemia Lubelska”. 28 I 1907 nr 28.

³¹ „Ziemia Lubelska”. 30 I 1907 nr 30.

³² RGL, AwD, 9. Raport naczelnika pow. chełmskiego do gubernatora lubelskiego z 4 II 1907 r.; „Ziemia Lubelska”. 31 I 1907 nr 31.

wosławnych w Grabowcu, 303 w Jarosławcu³³. Do najbardziej drastycznych wydarzeń, przechodzących w bójki, doszło na tym tle w gminie Mołodiatycze³⁴ oraz Jarosławiec. Tu na zebranie przyszedli Polacy bez uprawnień. Stało się to pod wpływem administratora majątku Chizowice — Antoniego Leśniewskiego, wzywającego przedtem chłopów do przeciwdziałania władzom³⁵.

W pierwszym terminie nie odbyły się jeszcze wybory w gminach: Babice i Huta Krzeszowska w pow. biłgorajskim, Brzozówka i Urzędów w pow. janowskim oraz Rudnik w pow. krasnostawskim³⁶. W większości gmin w guberni wybory na tym szczeblu odbyły się prawidłowo już w pierwszym terminie. Nieprawidłowości zanotowano, nie licząc oczywiście nadzoru policyjnego w każdej miejscowości, w 12 gminach na Lubelszczyźnie (9%), a mianowicie: 5 w pow. puławskim, po 2 w chełmskim, janowskim i biłgorajskim i w jednej w krasnostawskim. Władze gubernialne natomiast w raportach do Warszawy podawały tylko 8 gmin, w których nie odbyły się wybory, z podkreśleniem, iż stało się to ze względu na zamieć, zasy i bezdroża, nie widząc w tym żadnej akcji politycznej³⁷.

Jak należałoby ocenić udział chłopów w zebraniach gminnych? Problem jest trudny do oceny w skali całej guberni z uwagi na poważne luki źródłowe, ale pewne światło rzucają dane w powiatach: hrubieszowskim, krasnostawskim i puławskim, co ilustruje tabela 1³⁸.

W pow. chełmskim w gminie Wojsławice na 776 uprawnionych przybyło na zebranie wyborcze tylko 491 chłopów (63,3%), w Żmudzi — odpowiednio — 646 i 384 (61,0%), w Krzywiczkach — 742 i 500 (67,3%), w Siedliszczu w drugim terminie — 738 i 589 (79,8%), Bukowej — 1 183 i 608 (51,4%)³⁹. W pow. janowskim uderza przede wszystkim niska frekwencja w Brzozówce, gdzie na 731 uprawnionych na zebranie przybyło tylko 270 osób (38,3%) oraz w Urzędowie na 761 — 258 (34%)⁴⁰. Jest to o tyle istotne, że na tym terenie mieszkał i działał na stanowisku wójta gminy Piotr Żak, późniejszy poseł do II Dumy i jeden z filarów endecji w środowisku chłopskim w guberni lubelskiej.

³³ RGL, AwD, 9. Raport naczelnika powiatu hrubieszowskiego do gubernatora lubelskiego z 27 I 1907 r.; „Ziemia Lubelska”. 17 II 1907 nr 47.

³⁴ RGL, AwD, 9. Raport naczelnika powiatu hrubieszowskiego do gubernatora lubelskiego z 27 I 1907 r.; „Ziemia Lubelska”. 2 II 1907 nr 33.

³⁵ KTGGL, 41, s. 75—77; „Ziemia Lubelska”. 1 II 1907 nr 32.

³⁶ RGL, AwD, 9. Raport naczelnika pow. biłgorajskiego do gub. lub. z 2 II 1907 r.; Dziennik Powiatowej Komisji Wyborczej w Janowie z 28 I 1907; Raporty naczelnika pow. krasnostawskiego do gub. lub. z 26 i 31 I 1907 r.; „Ziemia Lubelska”. 30 I 1907 nr 30; 1 II 1907 nr 32.

³⁷ RGL, AwD, 13. Pismo warszawskiego generał-gubernatora Podgorodnikowa do gub. lub. z 4 i 9 II 1907 r.

³⁸ RGL, AwD, Powiat Krasnostawski, 2. Wybory gminne do II Dumy dnia 25 I 1907 r.; Tamże, Powiat Hrubieszów, 9. Wybory gminne do II Dumy; Tamże, Powiat Puławy, 2. Wybory gminne do II Dumy 25 I 1907 r.

W drugim terminie na zebranie do Gołębia przyszło tylko 221 chłopów a do Końskowoli — 125.

³⁹ RGL, AwD, 9. Raporty naczelnika pow. chełmskiego do gub. lub. z 26 I i 4 II 1907 r.

⁴⁰ Tamże, dziennik Powiatowej Komisji Wyborczej w Janowie z 28 I 1907; „Ziemia Lubelska”. 1 II 1907 nr 32.

Tab. 1. Frekwencja na zebraniach przedwyborczych chłopów w wybranych powiatach guberni lubelskiej w dniu 25 stycznia 1907 roku

nazwa gminy	Hrubieszowski			Krasnostawski			Puławski				
	upra-wnio-nych	obec-nych	%	nazwa gminy	upra-wnio-nych	obec-nych	%	nazwa gminy	upra-wnio-nych	obec-nych	%
Białopole	756	387	51,1	Czajki	594	331	55,7	Celejów	498	402	80,7
Dołhobyczów	294	198	67,3	Gorzków	676	342	50,5	Drzewce	585	437	74,7
Grabowiec	564	476	84,4	Fajstawice	.	268	.	Garbów	384	218	56,7
Horodło	476	253	53,0	Izbica	639	313	50,5	Godów	373	188	50,4
Hrubieszów	383	217	56,7	Krasnystaw	402	267	66,4	Gołęb	441	174	39,3
Jarosławiec	734	614	83,6	Lopiennik	526	506	96,2	Irena	410	206	50,2
Krynice	531	351	66,1	Rudka	567	331	58,3	Kamień	540	377	70,0
Miączyn	576	365	63,3	Rudnik	598	422	70,5	Karczminska	754	497	65,9
Mieniany	324	215	66,3	Rybczewice	673	368	54,6	Kazimierz	283	152	53,7
Miętkie	520	265	50,9	Turobin	982	673	68,4	Końskowola	219	121	55,2
Mircze	369	218	58,8	Wysokie	373	268	71,8	Kurów	961	484	50,3
Mołdiatycze	542	497	91,7	Zakrzów	446	265	60,0	Markuszów	503	292	58,0
Moniatycze	437	284	65,0	Żółkiewka	.	276	.	Opole	736	452	61,4
Werbkowiec	573	478	83,4					Puławy	zebrania nie było		
								Rybitwy	820	451	55,0
								Szczekarków	802	485	60,4
								Wola Czełnowska	.	451	.
								Żyrzyn	795	450	56,6

Dane dotyczące frekwencji chłopów podczas zebrań gminnych pozwalają na stwierdzenie, że w tych gminach, gdzie liczba uczestników nie osiągnęła 60% — Mircze, Miętkie, Hrubieszów, Horodło i Białopole w pow. hrubieszowskim, Czajki, Izbica, Rudka, Rybczewice i Gorzków w pow. krasnostawskim, Kazimierz, Garbów, Irena, Końskowola, Żyrzyn, Godów, Kurów, Rybitwy, Gołąb i Puławy w pow. puławskim, zaznaczył się w okresie rewolucji silny ruch wolnościowy i klasowy oraz stwierdzona została działalność partii robotniczych i ruchu ludowego⁴¹. Do wyjątkowych miejscowości zaliczyć trzeba Miętkie, Izbicę, Gorzków, Irenę, Godów, Kurów, Gołąb, w których frekwencja wynosiła niecałe 51%. Pozwala to skonstatować, że w tych rejonach, gdzie był silnie rozwinięty ruch narodowy i polityczny, chłopci nie przywiązywali w czasie wyborów wielkiej roli do Dumy. Stwierdzenie to odnieść można do terenu całej guberni, a także kraju. Tym samym można powiedzieć, iż pogłębił się wśród chłopów sceptyczny stosunek do tej instytucji. Świadczyło to zarazem o załamaniu się lub nikłym wpływie endecji na wsi. Wysoka frekwencja na zebraniach w niektórych gminach w pow. hrubieszowskim i krasnostawskim, dochodząca nawet powyżej 90% (Jarosławiec, Łopiennik, Mołodiatycze) da się wytłumaczyć tym, iż były to rejony o ludności mieszanej polsko-ukraińskiej i w walce wyborczej każda ze stron, chcąc zapewnić sobie zwycięstwo, zmobilizowała wszystkie siły. Podobnie rzecz się przedstawiała we wszystkich gminach o niedjednorodnym składzie narodowościowym.

Niewielkie zainteresowanie wyborami na wsi w skali całego kraju było prawdopodobnie powodem opublikowania przez Centralny Komitet Wyborczy w trzy dni po zakończonych wyborach odezwy z apelem, że „gorliwy udział w pracy publicznej, poczucie wielkiego obowiązku, poczucie odpowiedzialności przed narodem i przed historią — zapał, nie zaś obojętność — oto czego Komitet w imieniu ojczyzny żąda i oczekuje od wszystkich obywateli kraju”⁴². Wezwanie to było ze wszech miar na czasie, bowiem zbliżały się terminy zjazdów powiatowych pełnomocników gminnych oraz wybory w kurii obszarniczej i miejskiej. Narodowa Demokracja chciała zachęcić do udziału w nich i oddania głosów na jej kandydatów. Było to szczególnie palące w kurii miejskiej.

Walka wyborcza w kurii miejskiej, podobnie jak w czasie kampanii do pierwszej Dumy, rozgorzała najsilniej w Lublinie, Krasnymstawie i Zamościu⁴³. Toczyła się tu walka polityczna między Centralnym Ko-

⁴¹ Zob. m. in.: A. Żarnowska *Geneza rozłamu w PPS 1904—1906*. Warszawa 1965, passim; Fr. Zurek *Powiat krasnostawski w walce o wolność. (Od upadku powstania styczniowego do wybuchu wojny światowej)*. „Niepodległość”. T. XI. 1935, s. 366 nn; J. Marszałek *Początki ruchu ludowego na Lubelszczyźnie*. W: *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie*. Lublin 1964, s. 15—41; A. Kopruckownik *Udział wsi powiatu puławskiego w rewolucji 1905—1907 roku*. „Annales UMCS”. Sec. F, vol. XI, 7, 1956 (druk: 1960), passim; tenże *Chłopi lubelscy w 1905 roku*. Lublin 1960, passim; tenże *Udział ludowców w rewolucji 1905 roku w powiecie puławskim*. W: *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie...*, s. 266—273.

⁴² „Ziemia Lubelska”. 2 II 1907 nr 33. W tym samym czasie władze przestrzegły przed pochopnymi aresztowaniami ludzi, którzy brali aktywny udział w wyborach a nie mieli nic wspólnego z działalnością rewolucyjną. KTGGL, 41, s. 73, Szyfrowana depesza ministra spraw wewnętrznych Stołypina do gub. lub. z 27 I 1907 r.

⁴³ A. Kopruckownik *Walka polityczna w czasie...*

mitetem Wyborczym i Zjednoczeniem Postępowym, a w warunkach lubelskich — między Narodową Demokracją, gdyż Stronnictwo Polityki Realnej i Polska Partia Postępowa posiadały tylko sympatyków⁴⁴, a Postępową Demokracją. Walka ta uwidoczniła się przede wszystkim na zebraniach przedwyborczych i na łamach miejscowej prasy. W dniu 20 stycznia 1907 roku w gmachu Resursy Kupieckiej w Lublinie odbyło się zebranie przedwyborcze zwolenników endecji pod hasłami: „zjednoczenia wyborców na gruncie narodowym w myśl zasad postawionych przez Centralny Komitet Wyborczy w Warszawie”⁴⁵. Jednocześnie powołany został Miejski Komitet Wyborczy w składzie 14 osób, głównie członków Narodowej Demokracji lub jej sympatyków. Wchodził do niego m. in. Teofil Ciświcki, Antoni Antoniak, robotnik z fabryki Wolskiego, Józef Karwowski, adwokat, Waclaw Moritz, przemysłowiec, Leopold Olejnicki, robotnik z fabryki Plage-Laśkiewicza, Leon Wydźga, ksiądz i znany działacz endecki, Aleksander Schaenaich, pastor kościoła ewangelickiego, Bonifacy Tomaszewski, robotnik z fabryki wag Hessa⁴⁶. Jednocześnie zwolennicy „koncentracji narodowej” rozwinęli niesłychanie ożywioną działalność agitacyjno-propagandową przy pomocy miejscowej prasy („Ziemia Lubelska”) oraz pism ulotnych krytykujących program polityczny swoich przeciwników, szermujących hasłami jedności narodowej⁴⁷. W jednej z odezw wyborczych, skierowanych do ludności miasta, Narodowa Demokracja apelowała, że obowiązkiem każdego Polaka jest „oddać swój głos w tym przekonaniu, że tylko jednością zdobędziemy sobie narodowe i polityczne odrodzenie drogą wszystkim ojczyzny. [...] Tylko solidarność naszego przedstawicielstwa, poza którym stał będzie cały naród jednolicie, stanowić będzie niespożyta siła, z pomocą której wywalczymy sobie w centralistycznej Dumie nasze prawa narodowe i wolnościowe”⁴⁸. Wezwania te odnosiły się przede wszystkim do ludności polskiej, chociaż Miejski Komitet Wyborczy wystosował także odezwę do ludności żydowskiej, wzywając ją do poparcia listy „narodowej”⁴⁹. Fakt ten należy ocenić jako zwykły manewr taktyczny, mający na celu rozstrzelanie głosów, bowiem na zebraniu przedwyborczym 26 stycznia ludność żydowska przyjęła taktykę sojuszu z Postępową Demokracją, reprezentującą interesy wszystkich mieszkańców miasta bez różnicy wyznaniowej i narodowościowej⁵⁰. W tej sytuacji „Kurier” przestrzegł przed tym manewrem i wzywał do poparcia kandydatów Zjednoczenia Postępowego⁵¹. Kandydatami tego ugrupowania byli w Lublinie: Mieczysław Biernacki, lekarz, Witold Chodźko, lekarz, Jakub Kipman, dyrektor banku, Waclaw Miłkowski, rzemieślnik, Władysław

⁴⁴ „Ziemia Lubelska”. 17 I 1907 nr 17.

⁴⁵ Tamże, 18 I 1907 nr 18.

⁴⁶ Tamże, 21 I 1907 nr 21.

⁴⁷ BJ, 81562 IV teczka 1, następujące odezwy: *Polacy! Komitet Centralny Narodowy...*; *Polacy! Nie popierajcie tych...*; *Ostrzeżenie! Obywatele Polacy!*; *Polacy! Jutro mamy stanąć przed urną wyborczą...* Zob. także: „Ziemia Lubelska”. 19 I 1907 nr 19; 31 I 1907 nr 31; 2 II 1907 nr 33.

⁴⁸ BJ, 81562 IV teczka 1. Odezwa pt. *Obywatele rodacy! Dnia 5 lutego mamy przystąpić do urny wyborczej.*

⁴⁹ „Ziemia Lubelska”. 2 II 1907 nr 33 (Odezwa Miejskiego Komitetu Wyborczego Koncentracji Narodowej do Żydów w Lublinie).

⁵⁰ „Ziemia Lubelska”. 30 I 1907 nr 30.

⁵¹ „Kurier Lubelski”. 4, 5 II 1907 nr 29, 30; BJ, 81562 IV teczka 3, nr 19.

Polkowski, adwokat, Hersz Tenenbaum, lekarz, i Bolesław Warman, adwokat⁵². Natomiast Miejski Komitet Wyborczy zgłosił następującą listę: Władysław Karwowski, adwokat, Adam Majewski, lekarz, Wacław Moritz, przemysłowiec, Franciszek Słoniński, robotnik, Leon Wydźga, ksiądz, Roman Zaremba, adwokat, i Apolinary Zarębski, kupiec⁵³.

W wyniku wyborów, które odbyły się 5 lutego, całkowite zwycięstwo odniosła lista Zjednoczenia Postępowego, otrzymując ogółem 47,7% głosów. Lista „narodowa” natomiast tylko 42,3% a chrześcijańscy demokraci — 4,6%⁵⁴. Na ogólną liczbę 3903 głosujących, co stanowiło 51,7% uprawnionych w mieście, na poszczególnych kandydatów padło głosów: W. Miłkowskiego — 2036, Wł. Polkowskiego — 2024, M. Biernackiego — 2015, W. Chodźkę — 2013, J. Kipmana — 1969, B. Warmana — 1966 i H. Tenenbauma — 1957⁵⁵. Oceniając wybory, prasa lubelska podkreślała, że zainteresowanie nimi było niewielkie⁵⁶, o czym świadczyła niezwykle niska frekwencja.

Poza Lublinem do ostrej walki wyborczej doszło w Zamościu i Krasnymstawie. W Zamościu ugrupowania Narodowej Demokracji i Postępowej Demokracji wydały liczne odezwy, wzywające do poparcia swoich kandydatów⁵⁷. Ostatecznie zwycięstwo odniosła lista Zjednoczenia Postępowego w osobach: Izaak Gelibter, lekarz, Jonas Peretz i Gustaw Zarth, lekarz ze Szczepieszyna⁵⁸.

W Krasnymstawie na trzech kolejnych zebraniach przedwyborczych (20, 27 stycznia i 2 lutego) doszło do konfrontacji programu endecji i Postępowej Demokracji. Zwolennicy Narodowej Demokracji nawoływali do jedności narodowej w walce o zdobycie wolności, swobód obywatelskich i autonomii Królestwa Polskiego. Natomiast jej przeciwnicy postulowali konieczność przymusowego wywłaszczenia i nadania chłopom ziemi dworskiej, zwracali uwagę na ciężką sytuację materialną ludności wiejskiej, propagowali walkę klasową, popularyzowali Polski Związek Ludowy oraz wypowiadali się przeciw kasom pożyczkowo-oszczędnościowym i kółkom rolniczym, organizowanym przez Narodową Demokrację⁵⁹. Ze względu na te postulaty i żądania uznać trzeba, iż był to najbardziej radykalny program, który uzewnętrzniał się w akcji wyborczej w kurii miejskiej, będący pod wyraźnym wpływem programu ruchu ludowego, którego silne ogniska były w pobliskim Krakowskim Przedmieściu i Małochwieju⁶⁰. W walce tej i tym razem odnieśli jeszcze zwycię-

⁵² BJ, 81562 IV teczka 3. Odezwy: *Obywatele! Przystępujemy do urny wyborczej we wtorek 5-go lutego; Naszymi kandydatami są...*

⁵³ BJ, 81562 IV teczka 1. Odezwa: *Bracia rodacy! Zbliża się dzień wyborów!*; „Ziemia Lubelska” 2 II 1907 nr 33.

⁵⁴ „Ziemia Lubelska”. 9 II 1907 nr 39 (Po wyborach w Lublinie).

⁵⁵ „Ziemia Lubelska”. 7 II 1907 nr 37. Kandydaci Narodowej Demokracji otrzymali głosów: Wł. Karwowski — 1737, Roman Zaremba — 1727, L. Wydźga — 1675, A. Słoniński — 1648, W. Moritz — 1642, A. Majewski — 1644 i A. Zarębski — 1628.

⁵⁶ „Ziemia Lubelska”. 9 II 1907 nr 39.

⁵⁷ Zob. odezwy Komitetu Wyborczego Zjednoczenia Postępowego w Zamościu: BJ, 81562 IV teczka 3 nr 2, *Obywatele zwracamy się do was*; tamże, nr 3, *Obywatele! Zamojski Powiatowy Komitet Wyborczy...* (3 luty 1907) oraz ulotkę Zamojskiego Powiatowego Komitetu Wyborczego, jako organu Centralnego Komitetu Narodowego z dnia 2 lutego 1907 r. pt. *Obywatele Żydzi!*

⁵⁸ „Ziemia Lubelska”. 17 II 1907 nr 47.

⁵⁹ „Ziemia Lubelska”. 25 I 1907 nr 25; 5 II 1907 nr 35; 9 II 1907 nr 39.

⁶⁰ Fr. Żurek *op. cit.*, s. 380—381.

stwo kandydaci Narodowej Demokracji — ks. Czechórski i aptekarz — Felczerek ⁶¹.

W innych miastach powiatowych walki wyborczej raczej nie było ze względu na wyraźną przewagę jednego lub drugiego ugrupowania. „Ziemia Lubelska” przyznawała, że w wyborach miejskich zwyciężyli „kandydaci stawieni przez zjednoczenie postępowe albo też niezależni postępowcy, którzy choć nie stawieni przez zjednoczenie, przeszli tylko dzięki poparciu tych żywiołów, które wszędzie jednoczyły się przeciwko liście narodowej” ⁶². W wyniku tak rozłożonych nastrojów endecja zdołała przeforsować swoich kandydatów tylko w Janowie, Krasnymstawie i Lubartowie, zdobywając łącznie w tej kurii 5 mandatów na ogólną liczbę 25 ⁶³.

W tym samym czasie, kiedy odbywały się wybory w kurii miejskiej, dobiegały także końca dwustopniowe wybory delegatów na zjazd gubernialny z kurii chłopskiej (zjazdy powiatowe odbyły się 4 lutego) i kurii obszarniczej, w której, w terminach ustalonych uprzednio, wyłoniono tzw. pełnomocników ⁶⁴. Zjazdy powiatowe obszarników i przedstawicieli średniej własności odbyły się w dniu 6 lutego 1907 r. W ich wyniku wyłoniono 47 wyborców na zjazd gubernialny, natomiast od chłopów 26 przedstawicieli ⁶⁵. W czasie zjazdów powiatowych doszło do kilku znamienych faktów, świadczących o wyraźnej zmianie nastrojów w masach chłopskich. Na zebraniu przedwyborczym średniej własności w Biłgoraju, Jan Ćwikła z Rożnówki w swoim przemówieniu dowodził, że „nam księży i panów nie potrzeba, bo oni bałamuca chłopów i prowadzą ich do zguby” ⁶⁶. W pow. hrubieszowskim wybory zostały zbojkotowane przez prawosławnych, gdyż zdecydowaną przewagę mieli katolicy. Rzecz znamienita, że na księdza Stefana Żółtowskiego z Uchania padło aż 48 czarnych gałek (przeciw) na 122 głosujących (39,3%) ⁶⁷. Na szczególną jednak uwagę zasługuje powiatowy zjazd pełnomocników gminnych w Puławach. Dzięki działalności SDKPiL, która już na konferencji w dniu 27 stycznia 1907 r. postanowiła wystawić swoich kandydatów w powiatach: Puławy, Lubartów, Hrubieszów, Chełm, Lublin, Zamość i Tomaszów ⁶⁸, podczas wyborów w tym mieście zwyciężyła łączna lista tej partii i ludowców ⁶⁹. W ten sposób „utrącony” został Józef Nakonieczny, były poseł do I Dumy, który uzyskał tylko 12 głosów „wskutek silnej agitacji, przeciwnej sobie partii” pisała prasa lubelska ⁷⁰.

⁶¹ „Ziemia Lubelska”. 12 II 1907 nr 42.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ RGL, AwD, 13. Pismo gub. lub. do przewodniczącego zjazdu Sędziów Pokoju I Okręgu z 27 XII 1906 r.; Tamże, Powiat Puławy, 2. Spis osób uprawnionych do udziału w zjeździe powiatowym z gmin pow. puławskiego.

⁶⁵ Zob. zestawienie na str. 275 niniejszego artykułu.

⁶⁶ „Ziemia Lubelska”. 1 III 1907 nr 59.

⁶⁷ „Ziemia Lubelska”. 10 II 1907 nr 40; 17 II 1907 nr 47.

⁶⁸ „Czerwony Sztandar”. 9 II 1907 nr 132.

⁶⁹ „Czerwony Sztandar”. 15 II 1907 nr 133; *Sprawozdanie Zarządu Głównego SDKPiL za czas od 1 lipca 1906 do 1 października 1908 r.* Kraków 1908, s. 28, 41.

⁷⁰ „Ziemia Lubelska”. 1 III 1907 nr 59. Zob. również: BiŁ, rkps 1359. Protokół posiedzenia Gubernialnego Komitetu Wyborczego (bez daty) o koniecznych poprawkach listy kandydatów na posłów.

Tab. 2. Charakterystyka wyborców w guberni lubelskiej do II Dumi Państwowej

Nazwa powiatu	Ogółem wyborców	W tym z kurii			Skład społeczny i zawodowy					Skład wyznaniowy			
		Obszar.	Chiopsk.	Miejsk.	Obszar.	Chłop.	Lek.	Księży	Inni	Kat.	Praw. Ewan.	Mojż.	
Biłgoraj	8	4	3	1	2	4	—	1	1	7	—	2	1
Chełm	10	5	2	3	2	3	1	—	4	3	4	—	1
Hrubieszów	9	5	2	2	3	3	—	1	2	5	2	—	2
Janów	10	5	3	2	3	4	—	1	2	10	—	—	—
Krasnystaw	9	5	2	2	2	4	1	1	1	9	—	—	—
Lubartów	7	3	3	1	1	5	1	—	—	7	—	—	—
Lublin miasto	7	—	—	7	—	—	3	—	4	4	—	—	3
Lublin powiat	6	4	2	—	1	4	—	1	—	6	—	—	—
Puławy	13	6	4	3	2	6	2	—	3	11	1	—	1
Tomaszów	9	5	3	1	3	4	—	1	1	5	3	—	1
Zamość	10	5	2	3	3	4	1	—	2	8	—	—	2
w guberni	98	47	26	25	22	41	9	6	20	75	10	2	11

Organizacja endecka odczuła to jako poważną stratę, co wyraziło się w znamienym zdaniu „Ziemi Lubelskiej”, że „jedynym niepowodzeniem, jakie ponieśliśmy w tej kampanii było utopienie kandydatury b. posła Józefa Nakoniecznego przy wyborach pełnomocników gminnych w Puławach”⁷¹.

W wyniku dokonanych wyborów w kurii chłopskiej, obszarnczej i miejskiej wyłoniono na zjazd gubernialny do Lublina 98 wyborców, co przedstawia zestawienie 2⁷².

W porównaniu ze składem społecznym delegatów na pierwszy zjazd na początku 1906 r. i obecnie wynika, że chłopci stracili trzy głosy a obszarncicy zyskali jeden⁷³. Skład narodowościowy nie uległ większej zmianie, jak również przynależność partyjna, chociaż jest to kwestia trudna do zdecydowanego stwierdzenia.

Wybory gubernialne wyznaczone zostały na 19 lutego 1907 r. o godz. 12 w siedzibie Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Lublinie (obecnie Krakowskie Przedmieście 43, siedziba Sądu Wojewódzkiego)⁷⁴. Kandydatury na posłów do drugiej Dumi z guberni lubelskiej zgłoszone zostały w liczbie podwójnej już w dniu 1 lutego przez Gubernialny Komitet Wyborczy do Centralnego Komitetu Wyborczego i przedstawiały się następująco: Józef Nakonieczny i Piotr Żak, chłopci, Jan Stecki, Antoni Hempel, hr. Maurycy Zamoyski, Stanisław Śliwiński, Kazimierz Fudakowski, Edward Chrzanowski, Stefan Plewiński, obszarncicy, i Bronisław Malewski, lekarz z Nałęczowa⁷⁵. Lista Centralnego Komitetu Wyborczego uwzględniała następujące nazwiska: A. Hempla, St. Śliwińskiego, P. Żaka, S. Plewińskiego i B. Malewskiego⁷⁶. Ostatecznie lista została ustalona w dniu 18 lutego na zebraniu przedwyborczym członków Narodowej Demokracji (61 osób), zorganizowanym przez Gubernialny Komitet Narodowy, na której znalazło się nazwisko Jana Steckiego, w miejsce B. Malewskiego, a potem K. Fudakowskiego. Pozostałe kandydatury nie uległy zmianie⁷⁷.

Na dwa dni przed wyznaczonym terminem zjazdu gubernialnego „Ziemia Lubelska” zamieściła odezwę do wyborców, aby głosowali na wymienioną listę, ci, „którym drogą jest jedność i zgoda narodu naszego, którzy rozumieją, że nie rozdzieleni na klasy i warstwy, ale zjednoczeni w jeden zgodny i silny organizm narodowy, winniśmy wystąpić z żądaniem o przynależne nam prawa, o wywalczenie dla kraju lepszej przyszłości. [...] Wszelkie zawiści klasowe, wszelkie ambicje i niechęci osobiste muszą ustąpić przed jedną wielką ideą dobra całego narodu polskiego”⁷⁸. A więc całkowity solidaryzm klasowy w imię jedności na-

⁷¹ „Ziemia Lubelska”. 5 III 1907 nr 63.

⁷² „Ziemia Lubelska”. 17 II 1907 nr 47.

⁷³ Zob. A. Kopruckownik *Walka polityczna w czasie...*

⁷⁴ RGL, AwD, 7. Cyrkularz gub. lub. E. W. Mienkina do naczelników powiatowych i prezydenta Lublina z 1 II 1907 r.

⁷⁵ BiŁ., rkps 1359. Protokół posiedzenia Gubernialnego Komitetu Wyborczego z dnia 1 lutego 1907 r. Warto w tym miejscu podkreślić, że uwzględniony został wniosek Kozerskiego, aby umieścić na liście dwa nazwiska chłopów „na wypadek, gdyby b. poseł Nakonieczny na wyborach w powiecie nie przeszedł”.

⁷⁶ „Ziemia Lubelska”. 15 II 1907 nr 45.

⁷⁷ Tamże, 18 II 1907 nr 48; 19 II 1907 nr 49.

⁷⁸ Tamże, 17 II 1907 nr 47.

rodowej i walki o program zawarty w haśle autonomii Królestwa bez oglądania się na mniejszości narodowościowe.

Na wybory w dniu 19 lutego przybyło 95 delegatów i w wyniku balotowania na posłów z guberni lubelskiej zostali wybrani: Antoni Hempel, 67 głosów, bezpartyjny, Stefan Plewiński, 67 głosów, członek Narodowej Demokracji, Stanisław Śliwiński, 70 głosów, członek Narodowej Demokracji, Jan Stecki, 71 głosów, członek Narodowej Demokracji, i Piotr Żak, 69 głosów, członek Narodowej Demokracji⁷⁹. Kandydaci z listy Zjednoczenia Postępowej Demokracji otrzymali głosów: W. Chodźko — 26, I. Gelibter — 24, Kazimierz Mazur i Wojciech Suszek, chłopci z powiatu puławskiego zrzekli się balotowania, natomiast Jan Kozak, prawosławny chłop z Alojzowa w pow. chełmskim uzyskał 11 głosów⁸⁰.

Kim byli posłowie do II Dumi Państwowej z guberni lubelskiej? Piotr Żak, chłop ze wsi Leszczyna, gm. Urzędów, pow. janowski, posiadał wykształcenie domowe na elementarzu Kazimierza Promyka (Konrada Prószyńskiego), „Gazecie Świątecznej” i „Zorzy”. Był wzorowym gospodarzem, stosującym rachunkowość rolną, nowoczesne metody nawożenia, meliorację. Był nagradzany przez sekcję Rolną Towarzystwa Popierania Przemysłu i Handlu. Jeden z pierwszych członków Stronnictwa Demokratyczno Narodowego, więzień Cytadeli Warszawskiej (1898) i Janowa Lubelskiego. Stanisław Śliwiński, ukończył Instytut Rolniczy w Puławach, właściciel ziemski spod Nałęczowa, radca Dyrekcji Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Główna jego działalność zamykała się w akcji politycznej w środowisku chłopskim. Aktywny członek instytucji kulturalnych i ekonomicznych w guberni, jeden z wybitniejszych działaczy Narodowej Demokracji. Stefan Plewiński, ukończył gimnazjum w Lublinie, potem Uniwersytet Warszawski oraz Szkołę Rolniczą w Dublanach, dzierżawca majątku Krzczonów pow. lubelski, czynny członek Rady Lubelskiego Towarzystwa Rolniczego, jeden z bardziej aktywnych i wpływowych działaczy Narodowej Demokracji. Antoni Hempel, właściciel majątku Skorczyce w pow. janowskim, posiadający dyplom Instytutu Rolnictwa w Puławach, współpracownik „Głosu”. Przebywał w Ameryce Południowej i poważnie przyczynił się do powstania kolonii polskiej w Paranie w Brazylii. Czynny działacz Polskiej Macierzy Szkolnej i organizator kółek rolniczych, sympatyk Narodowej Demokracji. Jan Stecki, właściciel ziemski, były poseł do I Dumi, jeden z najwybitniejszych działaczy Narodowej Demokracji w skali krajowej⁸¹.

Jak z powyższego wynika i tym razem całkowite zwycięstwo w wyborach na Lubelszczyźnie odniosła Narodowa Demokracja. Prasa lubelska widziała ten sukces w ludzie wiejskim, gdzie ma „stronnictwo narodowo-demokratyczne najsilniejsze poparcie i najliczniejszych stronników, że zasady naczelne stronnictwa w ludzie właśnie znalazły naj-

⁷⁹ Tamże, 20 II 1907 nr 50; St. Lubicz, [St. Kozicki] *Sprawa włościańska w Polsce porozbiorowej*. Kraków 1909, s. 320. Wśród 95 wyborców 65 należało do Narodowej Demokracji i 12 bezpartyjnych. AGAD, GGW, 105141, k. 274.

⁸⁰ „Ziemia Lubelska”. 20 II 1907 nr 50; K. Groniowski *op. cit.*, s. 200—201.

⁸¹ „Ziemia Lubelska”. 22 II 1907 nr 52; A. Koprukowniak *Walka polityczna w czasie...*, AGAD, GGW, 105141, k. 274—275.

szczerzy i największy oddźwięk”⁸². Wydaje się, że ocena powyższa jest zbyt optymistyczna, aczkolwiek nie pozbawiona trochę słuszności. Partia ta w dalszym ciągu nie miała na wsi poważnego konkurenta. Ruch ludowy pozyskiwał tu dopiero w niektórych gminach zwolenników i tam wpływy endeckie raptownie topniały. Ruch robotniczy był w końcowym okresie rewolucji w odwrocie i nie mógł wyraźnie zaznaczyć swojej obecności politycznej w całej guberni. Czynnikiem dodatkowym a umożliwiającym zwycięstwo endecji było całkowite opowiedzenie się administracji carskiej po stronie polityki i działalności obszarników.

Oddzielny problem, związany bezpośrednio z wyborami do II Dumy Państwowej, stanowiły wybory posła prawosławnego z tak zwanej Rusi Chełmskiej. Jest to zagadnienie niezwykle skomplikowane i obszerne, aby mogło być wyjaśnione szczegółowo w tym miejscu. Wymaga jednak ustosunkowania, gdyż rzutowało na wzajemne stosunki narodowościowe w niektórych powiatach guberni lubelskiej i siedleckiej. Bez rozważania tego problemu trudno także mówić o pełnym obrazie wydarzeń rewolucyjnych na tych terenach.

Wzajemne stosunki między ludnością polską i ukraińską, może właściwiej nawet — katolicką i prawosławną, nie były wolne od niewłaściwych elementów, wynikłych w końcu ubiegłego stulecia z carskiej polityki rusyfikacyjnej dotyczącej także Ukraińców i prześladowań religijnych⁸³. Pewne swobody w tym zakresie zagwarantowane w ukazie tolerancyjnym z 17/30 kwietnia 1905 roku wywołały ruch znany pod mianem przechodzenia na wiarę katolicką. Prześladowana od dziesiątków lat ludność wyznania grecko-katolickiego zaczęła masowo przechodzić na katolicyzm, dając tym samym świadectwo walki z caratem i jego narodowo-religijną polityką. Według danych urzędowych skorzystało z tego prawa około 60 tysięcy mieszkańców wschodnich powiatów ówczesnej guberni lubelskiej⁸⁴. Pewne światło na ten proces rzucić może porównanie liczby prawosławnych na tym terenie w 1904 i 1906 roku w wybranych powiatach⁸⁵.

Nazwa powiatu	1904	1906	Ubyło
Biłgorajski	37 090	29 863	7 227
Chełmski	72 866	57 703	15 163
Hrubieszowski	68 051	61 171	6 880
Krasnostawski	11 436	7 848	3 588
Tomaszowski	53 808	42 943	10 865
Zamojski	28 540	11 770	16 770
Razem	271 791	211 298	60 493

⁸² „Ziemia Lubelska”. 22 II 1907 nr 52.

⁸³ K. Groniowski *op. cit.*, s. 184—187.

⁸⁴ H. Wiercieński *W sprawie wydzielenia Chełmszczyzny*. Warszawa 1910, s. 23.

⁸⁵ RGL, AwD, 8. Dane liczbowe o stanie prawosławnych w powiatach guberni lubelskiej oraz o liczbie wyborców; *Obzor Lublinskoj guberni za 1904 god.* Lublin 1905, s. 13. Por. Chełmski Konsystorz Prawosławny, 374, k. 3—4, gdzie podano, iż przeszło na katolicyzm tylko 43 355 osób w całej guberni.

W wymienionych latach w skali całej guberni lubelskiej liczba prawosławnych zmniejszyła się z 283 206 osób do 220 770⁸⁶. Rzecz zrozumiała, że różnica ta nie powstała tylko w wyniku odchodzenia od wiary prawosławnej, ale także naturalnego procesu migracji wewnętrznej ludności. Dane liczbowe dowodzą jednak, że był to proces masowy, który dokonał się w zasadzie w ciągu 1905 roku i dlatego zasługuje, aby się tym zjawiskiem interesować. Rzutowało to bowiem w sposób istotny na stosunki nie tylko religijne w tej części Królestwa Polskiego, było wykorzystywane przez duchowieństwo obu wyznań i Narodową Demokrację, a szczególnie przez Towarzystwo Opieki nad Unitami do siania nienawiści wśród tutejszej ludności⁸⁷. Było to oczywiście na rękę oficjalnej polityce carskiej zainteresowanej w klóceniu mieszkańców tych terenów, aby tym łatwiej realizować politykę rusyfikacyjną. W czasie rewolucji, po ogłoszeniu ukazu tolerancyjnego właśnie wyznaniowe zaczęły przerażać się w fanatyzm religijny a nawet dochodziło do pogromów na tym tle⁸⁸. Niesławną w tym rolę odegrało duchowieństwo katolickie i prawosławne, co było tym łatwiejsze, że tutejsza ludność była na bardzo niskim poziomie umysłowym i świadomości politycznej. Część duchowieństwa prawosławnego, którego typowym przedstawicielem był swiaszczennik z Łopiennika w pow. krasnostawskim — Józef Jaskorski, uważała, że „tylko przy użyciu policji można nakłonić na wiarę prawosławną tych, co ją porzucili”⁸⁹.

Jednocześnie duchowieństwo katolickie i endecja oraz znaczna część obszarników we wschodnich powiatach rozpoczęła niesłychaną kampanię przeciw prawosławiu, nasiloną po ogłoszeniu manifestu październikowego przez cara Mikołaja II. Wszelką walkę z caratem chciano ograniczyć wyłącznie do kwestii religijno-językowych. Działalność ta nie miała nic wspólnego z walką narodowyzwolenczą i ograniczała się najczęściej do klócenia Polaków z Ukraińcami⁹⁰.

Sytuacja jeszcze bardziej się skomplikowała, kiedy rozpoczęły się przygotowania wyborów do pierwszej Dumy Państwowej. Narodowa Demokracja rozpoczęła agitację polityczną za swoim programem wyborczym a potem kandydatami „narodowymi”⁹¹. Spotkało się to z przeciwdziałaniem ze strony duchowieństwa prawosławnego, a zwłaszcza biskupa prawosławnej diecezji chełmskiej i lubelskiej Eulogiusza. Bezpośrednim następstwem tej działalności był bojkot wyborów do pierwszej Dumy przez ludność prawosławną lub katolicką w niektórych gminach⁹², a potem zabiegi o wybory odrębnego posła prawosławnego. Prob-

⁸⁶ RGL, AwD, 8. Dane liczbowe...

⁸⁷ Zob. A. Kopruckownik *Obszarnicy lubelscy a ruch rewolucyjny na wsi w latach 1905—1907*. „Annales UMCS”. Sec. F, vol. XVII, 11, 1962 (druk: 1965), s. 250—251; tenże *Rewolucja 1905 roku w powiecie chełmskim*. W: *Ziemia Chełmska*. Lublin 1961, s. 115—117.

⁸⁸ Zob. m. in.: KGL, 189/1905, k. 1—3, 14; KGL, 216/1905, k. 1—2, 10, 12—13, 44—45, 63, 73, 86, 88, 42, 50, 54; KGL, 234/1905, k. 1, 15—17; KTGGL, 24, k. 38—39, 49—50, 60, 84, 87; *Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905—1907*. Zebrał i opracował Stanisław Kalabiński i Feliks Tych. T. II. Warszawa 1960, s. 690, 692.

⁸⁹ KGL, 183/1905, k. 1—4, 19—20.

⁹⁰ A. Kopruckownik *Chłopi lubelscy...*, s. 40—41.

⁹¹ Tenże *Walka polityczna w czasie...*, s.

⁹² Tamże, s.

lem ten powstał już na jesieni 1905 roku a jego bezpośredni związek z endecką akcją wyborczą i hasłem autonomii Królestwa jest bardzo widoczny. Był on na pewno jednym z elementów składających się na genezę wydzielenia Chełmszczyzny w odrębną gubernię w 1912 roku.

W Chełmie działały dwa stowarzyszenia powstałe z inspiracji miejscowych władz carskich: Chełmski Związek Ludności Rosyjskiej z głównym celem propagowania prawosławia i carskiej polityki wewnętrznej i zewnętrznej, a doraźnie — walki o przedstawicielstwo w Dumie Państwowej⁹³, oraz Chełmskie Bractwo Prawosławne Bogarodzicy, powstałe znacznie wcześniej, cieszące się nieograniczonym poparciem lokalnych władz cywilnych⁹⁴.

W początkowej fazie kampanii wyborczej działalność duchowieństwa prawosławnego i ludzi im bliskich skierowana została na domaganie się u władz zezwolenia na wybory jednego lub dwóch posłów prawosławnych. Z inicjatywy Eulogiusza skierowane zostały pisma do przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej hr. Solskiego, uzasadniano w nich prawo ludności prawosławnej w Królestwie Polskim do posiadania odrębnego posła. Jednocześnie rozpoczęto zbieranie podpisów od wiernych pod takim apelem, który miał być przesłany carowi Mikołajowi II. Poczynania Eulogiusza i duchowieństwa spotkały się z pełną aprobatą gubernatora lubelskiego E. W. Mienkina⁹⁵. Natomiast wspomniane stowarzyszenia zaczęły wydawać pisma ulotne, w których uzasadniano konieczność wyboru posła. Pisano, że „nie żądamy ograniczenia praw wyborczych Polaków, ale prosimy o zorganizowanie osobnego okręgu wyborczego dla ludności rosyjskiej w Królestwie Polskim, prosimy o ustanowienie prawa, w myśl którego wyborcy prawosławni oddzielnie wybraliby przedstawiciela do Dumy Państwowej”⁹⁶. W wyniku pozytywnego ustosunkowania się do prowadzonej akcji G. A. Skałona⁹⁷, gubernator lubelski, w specjalnym cyrkularzu do naczelników powiatowych (z wyjątkiem lubelskiego i puławskiego), powiadamiał ich o tym i zarazem przestrzegał, aby nie angażowali do tego policji⁹⁸. Decyzja administracji carskiej, zezwalająca na ubieganie się ludności prawosławnej o odrębnego posła obliczona była na jeszcze większe skłócenie mieszkańców tych terenów. Równocześnie bowiem z tym biskup Eulogiusz i bractwa duchownych zaczęły prowadzić agitację za wydzieleniem guberni lubelskiej i siedleckiej z granic Królestwa Polskiego. Z projektem takim udała się na początku grudnia 1905 roku delegacja do Petersburga w następującym składzie: Eulogiusz oraz prałaci — Budiłowicz, Tymo-

⁹³ KGL, 250/1905, k. 193. Raport naczelnika pow. Chełm do guberni lub. z 25 XI 1905 r.

⁹⁴ KGL, 258/1905, k. 1, 2.

⁹⁵ KGL, 229/1905, k. 1, 2.

⁹⁶ Tamże, k. 13—14. Natomiast w piśmie do Solskiego powtórzone zostały te same argumenty, z położeniem akcentu na to, że Polacy nie będą reprezentować interesów prawosławnych, którzy przy istniejącej ordynacji wyborczej nie są w stanie przeprowadzić swojego kandydata do Dumy, ponieważ ich głosy są rozrzucone w czterech okręgach: Lublin, Łomża, Siedlce i Suwałki. Tamże, k. 18—19—20.

⁹⁷ KGL, 229/1905, k. 17.

⁹⁸ Tamże, k. 16.

teusz Tracz i Lubarski oraz dwóch chłopów z guberni lubelskiej i siedleckiej⁹⁹. Gubernator lubelski w piśmie do warszawskiego generał-gubernatora G. A. Skałona tonował nieco te projekty, wskazując, że chodzi tylko o niektóre powiaty w tych guberniach¹⁰⁰. Wydaje się jednak nie ulegać najmniejszej wątpliwości, iż miejscowa ludność ukraińska dowiedziała się po raz pierwszy od swoich przywódców duchownych o żądaniu oderwania Chełmszczyzny, programu w całej rozciągłości reakcyjnego. Rozpoczęły się w poszczególnych powiatach i parafiach prawosławnych zebrania przycerkiewne popierające te projekty. Na zebraniu przycerkiewnym w Teratynie (uczestniczyło około 1000 ludzi) podjęta została uchwała o ustanowieniu guberni chełmskiej i włączeniu jej do generał-gubernatorstwa kijowskiego¹⁰¹. Natomiast w Moniatyczach w pow. hrubieszowskim prawosławni w liczbie 1160 osób, w odpowiedzi na pogłoski o autonomii Polski, wysłali do Petersburga prośbę o zorganizowanie guberni chełmskiej, w skład której wszedłby pow. hrubieszowski, lub ewentualnie przyłączenie go do guberni wołyńskiej¹⁰². Podobną depezę wysłali do cara mieszkańcy Witkowa, gm. Poturzyn w pow. tomaszowskim, w której prosili o wydzielenie guberni lubelskiej w przypadku ustanowienia autonomii Królestwa Polskiego¹⁰³.

Zaczęto także organizować lokalne zjazdy ludności prawosławnej poświęcone tym sprawom. Parafianie cerkwi w Hrubieszowie i Diakonowie prosili o zezwolenie na zorganizowanie 10 stycznia 1906 roku zebrania w Hrubieszowie, poświęconego wyborom do Dumy Państwowej. Pozwolenie takie otrzymali, mimo obowiązującego stanu wojennego¹⁰⁴. Natomiast do naczelnika pow. chełmskiego zwrócił się komitet organizacyjny zjazdu ludności prawosławnej o zezwolenie na odbycie w dniach 28—30 grudnia 1905 roku spotkania z następującym porządkiem: stosunek ludności ukraińskiej do problemu autonomii Polski oraz organizacja wyborów delegata do Dumy Państwowej narodowości ukraińskiej¹⁰⁵. Ze względu na napięte stosunki w Chełmie, do czego w poważnym stopniu przyczyniły się antypolskie przemówienia Eulogiusza, naczelnik powiatu zaproponował, aby zjazd odbył się w Biłgoraju. Jednocześnie komitet rozpowszechniał zawiadomienia o tym zjeździe w języku ukraińskim, proponując, aby z każdej parafii wybrano po 1—2 delegatów. Wzywano zarazem do jedności w działaniu, przypominając, że „nikt za nami się nie ujmie, jak my sami będziemy milczeć i nie myśleć o naszym losie”. W zakończeniu zwracano się do byłych greko-katolików, że o ile interesują ich „sprawy ruskie, niech wysyłają delegatów na zjazd do Chełma, nie zważając na obecne wyznanie”¹⁰⁶.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że do miejscowych zwolenników waśni narodowościowych dołączyli się wysłannicy kijowskiego, podol-

⁹⁹ Tamże, k. 21, 22, 25. Początkowo w składzie delegacji znaleźć się mieli chłopci z powiatów: Chełm, Hrubieszów i Zamość.

¹⁰⁰ Tamże, k. 26.

¹⁰¹ Tamże, k. 27, 28.

¹⁰² Tamże, k. 23, 24.

¹⁰³ Tamże, k. 30, 31. Depeszę wysłał sołtys wsi Aleksander Bojko i siedmiu pełnomocników gminy.

¹⁰⁴ Tamże, k. 35, 37.

¹⁰⁵ KGL, 247/1905, k. 21, 22. Na czele komitetu, którego siedziba znajdowała się w Księżpolu w pow. biłgorajskim, stał Wasyl Iwanowicz Wrona.

¹⁰⁶ Tamże, k. 24.

skiego i wołyńskiego generał-gubernatorów, działających na terenie pow. chełmskiego i hrubieszowskiego¹⁰⁷, a także wysłannicy warszawskiego oddziału Związku 17 Października, którego emisariusz Piotr Jarsz „działał” w guberni lubelskiej i siedleckiej¹⁰⁸.

Na podstawie przytoczonych faktów można skonstatować, że na przełomie 1905/1906 roku duchowieństwo prawosławne rozwinęło niesłychanie ożywioną aktywność na rzecz odrębnego posła od ludności prawosławnej z guberni lubelskiej i siedleckiej, a nawet żądając wydzielenia tych terenów z granic Królestwa. Gdy do tego dodamy poczynania kleru katolickiego i polityków Narodowej Demokracji, uwzględniających tylko interesy swoich wyznawców, przyjdzie stwierdzić, iż nie sprzyjało to wspólnej walce z uciskiem carskim. Z tym większym uznaniem ocenić trzeba działalność chełmskiej grupy socjalistów rewolucjonistów, o mieszanym składzie polsko-rosyjskim, na rzecz politycznej i społecznej walki z samowładczym ustrojem¹⁰⁹. Także odpowiedniej wymowy nabierają wspólne manifestacje ludności polskiej i ruskiej w Chełmie pod koniec 1905 roku¹¹⁰. Były to jednak przypadki odosobnione. Tłumaczyć to należy wielkim zaciętrzewieniem narodowościowym (religijnym), niezwykle niskim poziomem uświadomienia politycznego i społecznego uciskiem chłopów ukraińskich przez obszarników, w większości pochodzenia polskiego. Doszło na tym tle wiosną i latem 1906 roku w pow. hrubieszowskim do licznych strajków robotników rolnych oraz wystąpień chłopskich na tle serwitutowym. Godne podkreślenia jest to, że w walce z obszarniczym uciskiem i wyzyskiem zaznaczyła się solidarna postawa Polaków i Ukraińców, chociaż płace tych pierwszych były znacznie wyższe¹¹¹. Społeczny ucisk, umiejętnie wykorzystywany przez miejscowych przywódców prawosławnych, był czynnikiem dezintegrującym i ułatwiającym rodzenie się wzajemnych nieufności i zacierającym różnice klasowe.

Działalność Eulogiusza i prawosławnego duchowieństwa cieszyła się całkowitym poparciem władz carskich, czego dowodem było przyznanie odrębnych praw wyborczych dla ludności tego wyznania. Był to zarazem jeszcze jeden dowód na niedemokratyczność ordynacji wyborczej do Dumy Państwowej¹¹², bowiem ta ludność znalazła się w pozycji wyraźnie uprzywilejowanej, gdyż dwukrotnie głosowała, chociaż władze gubernialne donosiły do Warszawy, że tylko w 24 gminach w powiatach: biłgorajskim, chełmskim, hrubieszowskim i tomaszowskim, prawosławni posiadali większość nad innymi wyznaniem¹¹³. Nie przeszkodziło to wszakże w przygotowaniu i przeprowadzeniu częściowych wyborów już do pierwszej Dumy. W czasie tych wyborów na terenie guberni lubel-

¹⁰⁷ KGL, 229/1905, k. 33, 34, 38, 39.

¹⁰⁸ Tamże, k. 40.

¹⁰⁹ A. Koprukowniak *Rewolucja 1905 roku w powiecie chełmskim...*, s. 119.

¹¹⁰ Tamże, s. 118.

¹¹¹ A. Koprukowniak *Ruchy rewolucyjne na wsi lubelskiej w latach 1905—1907*. Lublin 1967, s. 193 i n.

¹¹² Zob. A. Koprukowniak *Walka polityczna w czasie...*

¹¹³ RGL, Kancelaria Urzędu, 40^b/1905. Raport gub. lub. do p.o. dyrektora kancelarii warszawskiego generał-gubernatora M. E. Jaczewskiego z 27 I 1906 r. (vol. niepaginowany).

skiej i siedleckiej kolportowana była wśród ludności chłopskiej ulotka podpisana „Przyjaciel ludu”, nawołująca do udziału w wyborach i wzywająca, aby wybrano do Dumy Ukraińca, pochodzącego z ludu lub z nim związanego¹¹⁴.

Wybory na szczeblu parafialnym odbyły się w dniach 25, 27 i 29 czerwca 1906 roku i były wyraźnie spóźnione do akcji prowadzonej przez władze na szczeblu gminnym. Ze 170 parafii dokonano ich w 166. Wybory odbyły się prawidłowo z wyjątkiem parafii pawłowskiej w pow. chełmskim, gdzie nauczyciel z Krasienina Naumiuk agitował, aby jego wybrano pełnomocnikiem, gdyż jest on rzeczywistym rzecznikiem interesów chłopskich. W przemówieniu krytykował rząd i duchowieństwo prawosławne, a szczególnie biskupa Eulogiusza, jako wroga ludu, będącego na usługach rządu. W dniu 5 lipca, a więc na 16 dni przed rozpoczęciem pierwszej Dumy, na siedmiu zjazdach powiatowych wybrano z guberni lubelskiej 28 delegatów na zjazd do Chełma, gdzie miano dokonać wyboru posła prawosławnego od Rusi Chełmskiej¹¹⁵. Z przyczyn obiektywnych do zjazdu w Chełmie nie doszło, a jedynym kandydatem na posła był Eulogiusz.

Sprawa stała się znów aktualna, gdy rozpisane zostały wybory do drugiej Dumy Państwowej. Podczas przygotowań do tych wyborów w powiatach wschodnich guberni lubelskiej, zwłaszcza w chełmskim i hrubieszowskim, rozpowszechniane były rewolucyjne wydawnictwa i odezwy poświęcone tym sprawom. Naczelnik powiatu chełmskiego donosił do Lublina, że sołtys wsi Świeraszczów, gm. Cyców, Nikita Marczuk znalazł broszurę pt. *Kogo i jak wybierać do drugiej Dumy Państwowej*, wydaną w 1906 roku w Moskwie oraz 5 broszur Chełmskiego Związku Chłopskiego, wydanych w Kijowie także w tym roku¹¹⁶. Organizacja ta powstała prawdopodobnie w 1906 roku, a jej działalność ograniczyła się do wydania wspomnianej odezwy, albowiem w okresie późniejszym nic o niej nie wiadomo. Być może, iż była to także inicjatywa pojedynczych osób¹¹⁷.

Co zawierały wspomniane wydawnictwa? W pierwszej oceniony został akt rozpedzenia przez cara Dumy Państwowej w dniu 21 lipca tego roku. Znalazła się tu również krytyka następujących reakcyjnych organizacji: Związku 17 Października (październikowcy), Związku Prawowitego Porządku i Związku Narodu Rosyjskiego, organizacji opowiadających się całkowicie po stronie caratu i jego polityki¹¹⁸. Odezwa od Chełmskiego Związku Chłopskiego pt. *Bracia chłopi!* poruszała również sprawę rozpedzenia Dumy i wyjaśniała, że na posłów nie należy wybierać obszarników, duchownych i urzędników, gdyż popierają oni bogatych i są stronnikami obszarników. Atakowano w niej szczególnie bezkompromisowo biskupa Eulogiusza, jako przeciwnika ludności chłopskiej, przypo-

¹¹⁴ „Naprzód”. 21 VII 1906 nr 198.

¹¹⁵ RGL, Kancelaria Urzędu, 40^b/1905. Raport guberni lub. do warszawskiego generał-gubernatora z 3 VII 1906 r.

¹¹⁶ KGL, 5/1907 tajne, k. 1. Raport naczelnika pow. chełmskiego do guberni lub. z 9 I 1907 r.; „Ziemia Lubelska”. 17 II 1907 nr 47; K. Groniowski *op. cit.*, s. 202.

¹¹⁷ *Obzor polskiego rewolucjonowego dwizenija za 1907 god.* Sostawił W. D. Żiżin. Warszawa 1908, s. 10.

¹¹⁸ KGL, 5/1907 tajne, k. 1.

minając, że w „lecie 1906 r. przyjmował w Turkowicach polskich obszarników, którzy skarżyli się na strajki chłopskie. Biskup przyrzekł, iż sam oraz księży będą przeciwdziałać strajkom, a strajki organizowali przeciw chłopom, aby zmusić ziemian do zwiększenia płacy”. Poruszono w niej także wzajemne stosunki polsko-ukraińskie w jakże odmiennym ujęciu od oficjalnego stanowiska Eulogiusza: „Kiedy nasze duchowieństwo mówi, że Polacy to nasi wrogowie, to chce przez to poróżnić chłopów polskich i ruskich, aby jedni drugimi podbijali ceny za roboty. Z obszarnikami, także Polakami, księży w większości żyją w zgodzie”. Broszura kończyła się strofą znanej pieśni rewolucyjnej: *Śmiało towarzysze*, o siłę zrzuconym wiekowym ucisku i tryumfie sprawiedliwości¹¹⁹. Odezwy te nie odegrały większej roli, ale ich rozpowszechnianie spotkało się z energicznym przeciwdziałaniem miejscowych władz. Gubernator lubelski w tajnym okólniku do naczelników powiatowych z dnia 27 stycznia 1907 roku polecał podjąć zdecydowane kroki zaradcze, a agitatorów aresztować¹²⁰.

Prasa lubelska informowała, że w tym samym czasie agitację przedwyborczą prowadziły bardzo energicznie różne grupy wyznania prawosławnego, nauczycielstwa i duchowieństwa w duchu Związku Prawowitych Rosjan i całkowitego poparcia carskiej polityki¹²¹.

W warunkach dyskusji politycznych i atmosferze napiętności narodowościowych, rozbudzonych przez zwykłe wybory do Dumy na szczeblu gminnym¹²², przystąpiono do wyborów posła od ludności prawosławnej, tym razem uwieńczonych sukcesem.

Przepisy w tej sprawie przewidywały, iż miały one odbywać się w parafiach, w których na 100 wiernych można było wybierać jednego pełnomocnika. W zebraniach tych mieli prawo uczestnictwa mężczyźni po ukończeniu 25 lat życia i mający zwykłe prawa gminne¹²³. W myśl przepisów władz cywilnych, duchowieństwo prawosławne zobowiązane zostało do sporządzenia list wyborczych do dnia 3 grudnia 1906 roku. Listy owe nie miały być publikowane, ale wyłożone do wglądu przed wejściem do cerkwi¹²⁴. Przytoczone niżej zestawienie przedstawia liczbę uprawnionych do głosowania na szczeblu parafialnym¹²⁵.

¹¹⁹ KGL, 5/1907 tajne. Odezwa Chełmskiego Związku Chłopskiego. Kijów 1906, ss. 3. Zob. także: *Obzor polskiego...*, s. 10—11; AGAD, GGW, 105136 k. 57—58. W pow. hrubieszowskim znajdowano również te ulotki w Czerniczynie oraz inne odezwy. KGL, 11/I/1907, k. 32.

¹²⁰ AGAD, GGW, 105136, k. 62; KGL, 5/1907 tajne, k. 5, 14—15; „Ruś” 27 II (12 III) 1907 nr 58.

¹²¹ „Ziemia Lubelska”. 10 II 1907 nr 40.

¹²² Zob. s. 285 niniejszego artykułu.

¹²³ RGL, AwD, 8. Instrukcja w sprawie trybu wybierania pełnomocników w parafiach prawosławnych z 27 XII 1906 r.

¹²⁴ Tamże. Cyrkularz gub. lub. E. W. Mienkina do naczelników powiatowych, prezydentów i burmistrzów miast z 11 XI 1906 r. oraz pismo warszawskiego generał-gubernatora z 10 XI 1906 r.

¹²⁵ Tamże. Dane liczbowe o stanie prawosławnych w parafiach guberni lubelskiej i liczbie wyborców... do Dumy Państwowej.

Nazwa powiatu	Liczba prawosławnych	Liczba uprawnionych	Liczba parafii
Biłgoraj	29 863	4 480	18
Chełm	57 703	8 125	40
Hrubieszów	61 171	8 762	47
Janów	1 975	326	3
Krasnystaw	7 848	1 255	9
Lubartów	2 256	414	2
Lublin miasto	4 106	623	2
Puławy	1 070	184	1
Tomaszów	42 943	5 896	29
Zamość	11 835	2 754	19
w guberni lubelskiej	220 770	32 819	170

Wybory na szczeblu parafialnym miały się odbyć w dniu 31 stycznia 1907 roku, a więc w sześć dni po wyborach gminnych, pod nadzorem duchowieństwa. Termin wyborów parafialnych trzymany był nieomal do ostatniej chwili w tajemnicy, gdyż wyborcy dowiedzieli się o tym dopiero na dwa dni przed wyznaczonym terminem¹²⁶. W wyniku przeprowadzonych wyborów wyłoniono następującą liczbę pełnomocników parafialnych na zjazdy powiatowe¹²⁷.

Nazwa powiatu	Liczba pełnomocników	Nazwa powiatu	Liczba pełnomocników
Biłgoraj	126	Lubartów	8
Chełm	287	Lublin miasto	brak danych
Hrubieszów	267	Puławy	5
Janów	12	Tomaszów	201
Krasnystaw	41	Zamość	brak danych

Jak z powyższego wynika, w ośmiu powiatach guberni lubelskiej wybrano na zebraniach parafialnych 1047 pełnomocników. Wśród wybranych znakomitą większość stanowili chłopci. W pow. tomaszowskim np. wybrano 163 chłopów, 25 „swiaszczenników”, 8 mieszczan i 7 obszarników¹²⁸. W pow. puławskim wybrano pięciu pracowników naukowych Instytutu Rolnictwa i Leśnictwa, a mianowicie — Włodzimierza Szka-
tielewa, Iwana Kaługina i Mikołaja Muszki — profesorów, Józefa Su-
roża, adiunkta, i Mikołaja Organowa, inspektora¹²⁹.

¹²⁶ Tamże. Pismo gub. lub. E. W. Mienkina do naczelników powiatowych i policmajstra Lublina z 29 I 1907 r.

¹²⁷ Tamże. Zestawienie opracowane zostało na podstawie raportów naczelników powiatowych do gubernatora lubelskiego oraz imiennych spisów pełnomocników parafialnych.

¹²⁸ Tamże. Raport naczelnika pow. tomaszowskiego do gub. lub. z 1 II 1907 r. oraz imienny wykaz pełnomocników z tego powiatu.

¹²⁹ Tamże, raport naczelnika pow. puławskiego do gub. lub. z 5 II 1907 r.

W niektórych parafiach zebrania nie odbyły się w pierwszym terminie z powodu nikłej frekwencji, np. w Bussownie w pow. chełmskim¹³⁰. Na zebranie w Babicach w pow. biłgorajskim zgłosiło się tylko 40 osób¹³¹, a w Luchowie, na 289 uprawnionych do głosowania, przyszło tylko 37 wiernych¹³². Bardzo małą frekwencję zanotowano w Puławach, gdzie na 204 uprawnionych zjawili się zaledwie 38 ludzi¹³³. Na zebranie w Nielewku w pow. tomaszowskim na 787 wiernych przybyło tylko 76 mieszkańców parafii¹³⁴. Wydaje się, że ludność tych miejscowości protestowała w ten sposób przeciw wyborom do Dumy posła prawosławnego albo nieprawnie znalazła się na listach wyborczych. W większości parafii akcja została poparta w całej rozciągłości.

Z wyłonionych pełnomocników parafialnych należało wybrać w guberni lubelskiej 28 delegatów na zjazd do Chełma, a mianowicie: z pow. lubartowskiego, puławskiego i Lublina — 1, biłgorajskiego i janowskiego — 4, chełmskiego — 7, hrubieszowskiego — 8, tomaszowskiego — 5, krasnostawskiego — 1 i zamojskiego — 2. Wybory w powiatach wyznaczone zostały na 8 lutego 1907 roku¹³⁵.

Podczas wyborów powiatowych, które odbyły się w oznaczonym terminie bez żadnych przeszkód, wyłonieni zostali następujący delegaci na zjazd chełmski: z pow. biłgorajskiego — Konstanty Pierścionek, nauczyciel ze wsi Harasiuki, gm. Huta Krzeszowska, Piotr Kurkiewicz, duchowny z Krzeszowa, Mikołaj Człowski, duchowny z Obszy, gm. Babice, Wasyl Koisz, chłop ze wsi Zamch, gm. Babice; z pow. krasnostawskiego — Janusz Marchewa, duchowny z Kraśniczyna, gm. Czajki¹³⁶; z pow. chełmskiego — Eulogiusz, biskup chełmski, Michał Kobrin, nauczyciel z Chełma, Marcin Hrycaniuk, chłop ze wsi Pławanice, gm. Turka, Paweł Szatilo, chłop ze wsi Horodyszczce, gm. Staw, Teodor Nowosad, chłop z Ochoży, gm. Staw, Wasyl Romaniuk ze wsi Bezek, gm. Staw, Nikifor Sawłuk z Dorohucz, gm. Turka; z pow. hrubieszowskiego — Józef Worobiej, chłop z gm. Moniatycze, Marcin Gontar, chłop z Busna, gm. Białopole, Jakub Kotik, chłop z Sahrynia, gm. Miętkie, Mikołaj Kochanowicz, duchowny z Hrubieszowa, Konstanty Łoskij, komisarz włościański, Tomasz Łukaszczyk, chłop z Terebina, gm. Werbkowice, Teodor Lalka, chłop z Dołhobyczowa i Iwan Szykuła, chłop z Sahrynia; z pow. tomaszowskiego — Paweł Bezkiszkin, duchowny z Tomaszowa, Antoni Junak, duchowny z Wakijewa, gm. Tyszowce, Bartłomiej Kapica, chłop ze wsi Dub, gm. Kotlice, Iwan Mazurek, chłop z Woli Brzozo-

¹³⁰ Tamże, raport naczelnika pow. chełmskiego do gub. lub. z dnia 6 II 1907 r. Wybory przeprowadzone zostały w drugim terminie — 6 II i wyłoniono 6 pełnomocników. Zob. raport naczelnika powiatu z 8 II 1907 r.

¹³¹ Tamże, raport świąszczeniaka parafii w Babicach do gub. lub. z 1 II 1907 r.

¹³² Tamże, protokół zebrania parafialnego we wsi Luchów, gm. Wola Różaniecka, pow. biłgorajski.

¹³³ Tamże, raport proboszcza parafii prawosławnej w Puławach Janowicza do gub. lub. z 1 II 1907 r. Zob. również: RGL, AwD. Powiat Puławy, 2. Protokół zebrania parafialnego w Puławach z 31 I 1907 r.

¹³⁴ RGL, AwD, 8, protokół z zebrania parafialnego w Nielewku.

¹³⁵ Tamże, pismo warszawskiego generał-gubernatora Podgorodnikowa do gub. lub. z 30 XII 1906 r.; AGAD, GGW, 105056, k. 95; „Ziemia Lubelska” 19 II 1907 nr 49.

¹³⁶ Na J. Marchewę, zagorzałego wroga Polaków, komórka PPS w Kraśniczynie (Michał Pakosz, Stanisław i Józef Białasiewiczze, Konstanty i Jan Harasiewiczze z Wojciechowa) przygotowywała zamach. Zob. Fr. Żurek, op. cit., s. 369—370.

wej, gm. Komarów, Andrzej Trachimiuk z Tyszowiec; z pow. zamojskiego — Tymoteusz Tracz, duchowny ze Szczebrzeszyna i Aleksander Wasilenko, nauczyciel progimnazjum w Zamościu; z pow. lubartowskiego — Włodzimierz Wasiljew, nauczyciel z Dratowa¹³⁷. W zjeździe chełmskim uczestniczyć miało 16 chłopów, 7 księży, 4 nauczycieli i jeden urzędnik. Z danych urzędowych wynika, że większość wybranych nie należała do żadnych partii politycznych, z wyjątkiem Łoskiego, członka „mirno-obnowlencew”¹³⁸.

Wybory posła prawosławnego odbyły się w dniu 20 lutego 1907 roku w Chełmie¹³⁹. Na zjazd przybyło 38 delegatów z guberni lubelskiej i siedleckiej i w wyniku głosowania na posła wybrany został Eulogiusz Georgijewskij, który otrzymał 32 głosy i 6 przeciw¹⁴⁰. W ten sposób carski system polityczny i narodowościowy święcił jeszcze jeden sukces. W stosunki ludnościowe Lubelszczyzny i Podlasia wniósł bowiem nowy element do już istniejącego fermentu i sztucznie podniecał niezadowolenie. W tamtym okresie próby przeciwdziałania temu nie odniosły zamierzonego celu. Ukraiński chłop otumaniony programem biskupa Eulogiusza stawał do walki z chłopem polskim, podobnie tumanionym przez duchowieństwo katolickie i polityków Narodowej Demokracji. W walce tej zapomniano o wspólnych interesach klasowych i w zysku obszarczym a także carskim ucisku, który, choćby przez system podatkowy, z jednakową siłą rozkładał się na Polaka i Ukraińca.

Reasumując stwierdzić trzeba, że wybory do II Dumy Państwowej znamionowały na Lubelszczyźnie: mniejszą aktywność i słabsze nimi zainteresowanie ludności, szczególnie chłopskiej, niż podczas pierwszych wyborów, wyraźne załamanie się wpływów endecji w miejscowościach o silnych wpływach ruchu robotniczego i ludowego, radykalniejsze wystąpienia na zebraniach wyborczych, wzrost namiętności narodowościowych w powiatach o mieszanej ludności polsko-ukraińskiej, wreszcie wybory odrębnego posła prawosławnego. Zwycięsko i tym razem wyszli kandydaci Narodowej Demokracji, w gronie których znalazł się chłop — Piotr Żak oraz reakcyjny polityk prawosławny i nieprzejednany przeciwnik polskości Eulogiusz. Wydaje się, że słowa Lenina, odnoszące się do Narodowej Demokracji, iż „umiejętnie grając na ucisku narodowym wszystkich Polaków i na ucisku religijnym wszystkich katolików”¹⁴¹, były szczególnie aktualne w warunkach lubelskich. Narodowa Demokracja potrafiła umiejętnie wykorzystać dla swoich antyrewolucyjnych i antyludowych celów te rozbieżności narodowościowe i religijne, jakie wytworzyły się w tym regionie na przełomie dwu stuleci.

¹³⁷ RGL, AwD, 8, raporty naczelników powiatowych do gub. lub. z zebrań powiatowych.

¹³⁸ Tamże, pismo gub. lub. do naczelników powiatowych, z wyjątkiem — janowskiego, lubelskiego i puławskiego, z 8 II 1907.

¹³⁹ Tamże, pismo Podgorodnikowa do gub. lub. z 22 I 1907 r.

¹⁴⁰ Tamże, raport naczelnika pow. chełmskiego do gub. lub. z 20 II 1907 r.

¹⁴¹ *Lenin o Polsce i polskim ruchu robotniczym. Artykuły, przemówienia, dokumenty, listy*. Warszawa 1954, s. 73.

РЕЗЮМЕ

Выборы 5 депутатов во II Государственную Думу, начавшиеся 25 января в масштабе волости (гмины) и окончившиеся 19 февраля 1907 года губернским избирательным съездом, характеризовались на Люблинской Земле меньшей политической активностью и ослабленным интересом населения, по сравнению с первыми выборами 1906 г., ростом национальных раздоров в уездах (повятах), где проживало смешанное польско-украинское (католическо-православное) население, и, наконец, избранием отдельного депутата от православных.

Во время выборов политическая борьба велась главным образом между сторонниками Национал-Демократии и Прогрессивной Демократии. В деревнях же решительное превосходство было по стороне эндеции, ее сторонники взаимодействовали с помещиками и католическим духовенством.

Победили, как и во время первых выборов, кандидаты Национал-Демократии, среди которых, кроме четырех помещиков, был крестьянин из яновского уезда, Петр Жак. Депутатом от православного населения был избран реакционный политик, непримиримый противник всего подлинно польского, православный епископ холмской и люблинской епархии, Евлогий.

Во время выборов Национал-Демократия сумела использовать для своих контрреволюционных и антинародных целей национальные и религиозные разногласия, возникшие в этом районе в то время, когда революция 1905—1907 шла на убыль.

RÉSUMÉ

Les élections de 5 députés à la deuxième „Douma” de l’État qui avaient commencé le 25 janvier au degré de la commune et ont terminé le 19 février 1907 par le concours de la région de Lublin, se caractérisaient par: une moindre activité politique et un moindre intérêt de la population rurale que pendant les premières élections de 1906, l’accroissement des passions nationalistes dans les arrondissements à la population mixte polono-ukrainienne (catholique et orthodoxe) et enfin par le problème de l’élection d’un député de la population orthodoxe.

Pendant ces élections la lutte politique se passait surtout dans les villes entre les partisans de la Démocratie Nationale et de la Démocratie Progressiste. Cependant à la campagne c’était la Démocratie Nationale qui avait la prépondérance décisive et ses partisans étaient protégés par les propriétaires fonciers et le clergé catholique.

De même que pendant les premières élections, c’étaient les candidats de la Démocratie Nationale qui ont remporté la victoire, mais cette fois-ci parmi les quatre propriétaires fonciers s’est trouvé Piotr Żak, paysan de la région de Janów.

Comme député de la population orthodoxe on a élu le politicien réactionnaire et l'ennemi acharné des Polonais — évêque orthodoxe des diocèses de Chełm et de Lublin, Euloge.

Lors de ces élections la Démocratie Nationale a su profiter avec adresse à ses buts anti-révolutionnaires et anti-populaires les différends nationaux et religieux qui sont nés sur ce territoire vers la fin de la période de la révolution de 1905—1907.